

Козак В. А.

Київський інститут Національної гвардії України

ФЕЙКОВІ ДОКУМЕНТИ ЯК ІНСТРУМЕНТ ПСИХОЛОГІЧНОГО ВПЛИВУ В ІНФОРМАЦІЙНІЙ ВІЙНІ РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

Стаття є спробою привернути увагу до фейкових документів як потужного інструменту психологічного впливу, що використовується в умовах інформаційної війни Росії проти України. Документи, особливо ті, що мають зовнішній вигляд офіційних, здатні викликати високий рівень довіри в аудиторії, незалежно від їхньої достовірності. Завдяки цьому вони стають ефективним засобом маніпуляції громадською думкою, поширення фейкових наративів та створення інформаційного хаосу.

Документ як форма фіксації інформації має глибоке значення у процесах комунікації завдяки своїй унікальній властивості: виступати носієм структурованих даних, оформлених у зрозумілий, офіційний чи напівофіційний формат. Природа документів як засобу комунікації ґрунтується на кількох аспектах, одними з яких є структурованість і легітимність. Документи зазвичай мають усталений формат (лист, наказ, звіт, довідка тощо), що викликає асоціації з офіційністю, авторитетністю, достовірністю і спонукає аудиторію сприймати їх як надійне джерело інформації, навіть якщо автентичність документів не перевірена.

Фейкові документи не лише дезінформують, а й маніпулюють емоціями та поведінкою людей, дестабілізуючи соціально-політичну ситуацію. Поширення в соціальних мережах фейкових документів значно ускладнює ідентифікацію правдивої інформації, створює підґрунтя для інформаційного хаосу.

У статті зацентовано увагу на важливості розуміння механізмів використання документів як елементів інформаційного впливу та необхідності пропагувати і поширювати інфомедійну грамотність в умовах сучасних гібридних загроз.

Роль документів у поширенні дезінформації в російсько-українській війні є надзвичайно важливою. Завдяки своїй формальній автентичності вони стають ефективним інструментом маніпуляцій та впливу на громадську думку. Успішна протидія цьому явищу вимагає посилення інформаційної грамотності суспільства, розвитку технологій виявлення фейків та активного реагування з боку офіційних структур.

Ключові слова: *фейкові документи, інформаційні маніпуляції, верифікація документів, інформаційна безпека, медіаграмотність, соціальні комунікації, протидія дезінформації.*

Постановка проблеми. У сучасному цифровому середовищі соціальні мережі стали одним із головних каналів комунікації, які суттєво впливають на формування суспільної думки. Водночас вони відкрили широкі можливості для поширення дезінформації, одним із ефективних інструментів якої є фейкові документи. Такі документи через свою зовнішню автентичність (реквізити, офіційно-діловий стиль тексту) викликають високий рівень довіри аудиторії, навіть коли їхній зміст не відповідає дійсності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження впливу документів на громадську думку охоплює широкий спектр дисциплін, зокрема політологію, соціологію, психологію тощо. Інформацію про документи як засіб впливу на громадську думку, елемент пропаганди можна

відшукати в дослідженнях низки науковців (Г. Лассуел, Б. Андерсон, П. Лазарфельд, П. Померанцев, Г. Почепцов та ін.). Фрагментарні згадки про документи як засіб впливу на громадську думку загалом чи фейкові документи як один із інструментів поширення дезінформації зокрема здебільшого трапляються в загальних дослідженнях про російську інформаційну та кібервійну проти України.

Н. М. Шульська, Р. С. Зінчук, В. І. Башманівський у статті «Фейкоінструментарій ведення інформаційної війни в Україні: на матеріалі мови сучасних медіа», досліджуючи інструменти створення та поширення фейків, побіжно згадують фейкові документи. Автори статті наводять приклади поширення фальшивих документів з метою дезінформації: «Окрема категорія російської про-

паганди – це фейки, пов’язані з оприлюдненням начебто «таємних» документів української влади, у яких присутні найрізноманітніші наративи на користь ворога: «підтримка Росії серед місцевого населення», «українці на окупованих територіях завжди чекали росіян» та ін.» [9, с. 277].

О.М.Резнік у статті «Фейкові збори коштів для Збройних Сил України» згадує підроблені документи як один із сучасних видів шахрайства під час зборів на потреби військових, переважна більшість яких, за словами автора, «відбувається за допомогою мережі Інтернет через різноманітні соціальні мережі та відомі месенджери» [6, 304].

У контексті дослідження особливостей нетрадиційної дипломатії в реаліях російсько-української війни, І.Ю.Сухорольська та І.І.Климчук згадують фейкові документи та дані як такі, що поширювалися «з метою посіяти сумнів до тих, хто говорить правду, та назавжди поховати невідгідні факти за туманом брехні і маніпуляцій» [7, с. 324]. Фейкові документи – один із інструментів окремих новітніх стратегій російської влади (у наукових роботах їх називають «війна проти правди»), які «спрямовані на підлив довіри до будь-яких інформаційних ресурсів та повідомлень, що повністю суперечить принципам, на яких базується громадська дипломатія» і які «застосовують, як правило, тоді, коли грубі прорахунки чи навіть злочини авторитарної влади породжують негативну інформаційну хвилю, і її необхідно перебити будь-якими засобами» [7, с. 324]. Фейкові документи були елементом таких стратегій після авікатастрофи малайзійського боїнга в небі над Донецькою областю, після оприлюднення світової громадськості інформації про масові воєнні злочини, вчинені російськими військовими у Бучі, Ірпені, Гостомелі та інших населених пунктах України під час окупації.

Окремого дослідження, присвяченого вивченню фейкових документів як засобу поширення дезінформації в контексті інформаційної війни Росії проти України, наразі немає. Це зумовлює актуальність пропонованого дослідження.

Постановка завдання.

1. Проаналізувати основні характеристики фейкових документів, що використовуються в інформаційній війні Росії проти України.

2. Визначити цілі створення та поширення фейкових документів.

3. Розглянути приклади використання фейкових документів.

Виклад основного матеріалу. Попри високий рівень довіри до документів, який базується на

соціальних і культурних традиціях сприйняття їх як офіційного підтвердження фактів, вони стали одним із ключових інструментів психологічного впливу в умовах російсько-української війни. Завдяки зовнішній автентичності та формальному вигляду, такі документи викликають довіру у громадськості, навіть коли їхній зміст є повністю або частково недостовірним. Це дозволяє використовувати їх для поширення дезінформації, формування хибних наративів та маніпулювання суспільною думкою, що робить їх ефективною зброєю в сучасній інформаційній війні.

«Російські кампанії з дезінформації регулярно передбачають використання підроблених документів» [11, с. 52] за традицією, що сягає радянських часів. Як зазначає Кір Джайлз, у деяких випадках вони надаються медіа із заявою, що «були отримані в результаті хакерської діяльності», проте здебільшого складається враження, що «ці документи були виготовлені та отримані зовсім іншими шляхами» [11, с. 52]. Фейкові документи слугують одним із методів виправдовування власних злочинів Росії, для впливу на емоційний стан, поведінку та переконання аудиторії, потужним інструментом ворожої пропаганди.

Перед війною Росія активно збирала дані про ветеранів АТО, активістів і журналістів на територіях, що згодом окупує. Росія отримувала доступ до державних і приватних баз даних, зокрема податкових, медичних і страхових. Інформацію використовували для ідентифікації осіб, які перебували в зоні ризику, особливо військових. Про це з-поміж іншого йдеться в дослідженні «Російська кібер- та інформаційна війна на практиці: уроки війни в Україні» Британського аналітичного центру **Chatham House**, автором якого є Кір Джайлз [4]. Дослідження Кіра Джайлза охоплює період від лютого 2022 року до квітня 2023 року. Основним джерелом інформації для аналізу були дані інформаційних і технологічних компаній. Доступ до даних телеметрії є конфіденційним чи засекреченим. Згідно з дослідженням, «ранні етапи війни викрили критичну – і фактично смертоносну – природу персональних даних загалом» [1].

Використання офіційних шаблонів, бланків, логотипів, підписів і печаток реальних установ створюють зовнішню подібність до офіційних документів. У вересні 2024 року низка анонімних телеграм-каналів поширили фотографію нібито офіційного документа, підписаного прем'єр-міністром України Денисом Шмигалем, в якому йшлося про покарання родичів тих, хто ухиляється від мобілізації в Україні. Після верифіка-

ції інформації в Секретаріаті Кабінету Міністрів України Центр протидії дезінформації оприлюднив інформацію, що цей документ – підробка. «Його формат неправильний з редакційної точки зору, прем'єр-міністр не пише подібних листів, а дає доручення, які мають іншу структуру ... документа з таким вихідним номером у 2024 році взагалі не існує» [8]. Подібних прикладів, що значною мірою спрямовані на поширення паніки серед населення та дискредитацію українських інституцій, багато. Спростування неправдивих відомостей можна знайти на сайтах ресурсів, що систематично займаються фактчекінгом.

Один із нещодавніх прикладів – поширення на території Польщі фальшивих повісток українцям. Справа стосується листа, що надходить від імені Управління у справах іноземців. Він містить заклик до громадянина України проходити військову службу, погрожуючи юридичною відповідальністю та екстрадицією. «Управління у справах іноземців наголошує, що не є автором таких листів» [2]. Фейкові документи як інструмент залякування, створення панічних настроїв поширюються соціальними мережами на аудиторію українців як в Україні, так і за її межами.

Окремої уваги заслуговують фейкові документи, що поширюються свідомо як жарт чи спроба «підняти моральний дух» співвітчизників. Документ, поширений у серпні 2024 року, де нібито Сумська районна рада ухвалила рішення включити російське місто Суджа та Суджанський район до складу Сумського району, виглядав правдоподібним на перший погляд. Проте його зміст одразу ж викликав сумніви. На рівні законодавства України районні ради не мають повноважень приймати рішення про зміну територіального устрою, тим паче щодо включення територій іншої держави. Такі питання регулюються виключно на державному рівні, за участю Верховної Ради та інших центральних органів влади.

Низка користувачів соціальних мереж свідомо поширили цей псевдодokument як жарт, забувши (чи не вважаючи за потрібне, бо начебто й так очевидно, що зміст неправдивий) маркувати його належним чином. Жарт зумовив поширення дезінформації і щонайменше додав роботи держслужбовцям і фактчекерам, яким довелося спростовувати цю інформацію.

Створення, поширення та легітимація фейкових документів базуються на низці методів, що дозволяють створювати ілюзію достовірності. Серед таких формальна автентичність, підміна контенту, часткова заміна або викидання інформації

з контексту (наприклад, редагування реальних документів) для перекручування змісту, поширення старих документів як нових із зміненими датами, генерація тексту з використанням штучного інтелекту, додавання емоційних або шокуючих деталей. Фейкові документи часто містять надмірно емоційні або шокуючі заяви, що підвищують їхню «віральність».

Масове поширення фейкових документів відбувається через популярні платформи з використанням фейкових акаунтів, ботів або тролів. Анонімні телеграм-канали, що функціонують без необхідності ідентифікації особи або організації, що їх адмініструє, стали середовищем, в якому автори фейкових документів можуть діяти безкарно, поширюючи маніпулятивні матеріали з метою дезінформації.

Фейкові документи, розповсюджені через анонімні канали, можуть підірвати довіру до офіційних інституцій, зокрема державних органів, міжнародних організацій та ЗМІ. Наприклад, публікація підроблених урядових документів може створити ілюзію некомпетентності або недобросовісності влади, що має довгострокові наслідки для соціальної стабільності. У контексті гібридних конфліктів анонімні телеграм-канали нерідко використовуються як інструмент інформаційної війни. Поширення фейкових документів може виявитись частиною кампаній дезінформації, спрямованих на дестабілізацію ситуації в державі, маніпуляцію громадською думкою або послаблення позицій на міжнародній арені.

Серед методів легітимації фейкових документів виокремлюємо такі:

1. Апеляція до авторитетів. Зазначення вигаданих або реальних осіб/організацій як авторів документів для підвищення їхньої правдоподібності. Використання назв відомих установ чи організацій, прізвищ високопоставлених посадових осіб.

2. Підкріплення доказами. Додавання до фейкових документів додаткових матеріалів (фото, графіки, «свідчення»), які також можуть бути сфабрикованими. Використання мови «офіційного стилю». Тексти створюються з використанням бюрократичного стилю, що додає їм видимості автентичності. «Зливи» підроблених розвідданих, що вводять в оману не лише громадськість, а й міжнародну спільноту. Мета таких дій – дезорієнтація аудиторії, створення інформаційного хаосу та зниження рівня довіри до офіційної української інформації. У російсько-українській війні фейкові документи використовуються для підси-

лення неправдивих наративів, таких як «секретні плани», «викриття» чи «підтвердження зради».

3. Поширення через популярні ресурси. Використання лідерів думок, інфлюенсерів для популяризації документів, що створює враження їхньої легітимності.

Комбінація цих методів робить фейкові документи ефективним інструментом інформаційних маніпуляцій. У контексті російсько-української війни документи стали одним із ключових інструментів для поширення дезінформації. Їхня роль базується на кількох аспектах, які забезпечують ефективність у формуванні громадської думки, маніпуляції суспільною свідомістю та дестабілізації інформаційного простору.

Фейкові документи використовуються також як засіб психологічного впливу, маючи на меті вплив на емоційний стан аудиторії: викликання страху, паніки, агресії або апатії. Це досягається за рахунок шокуючого змісту або емоційно забарвлених деталей.

Російська пропаганда активно використовує фейкові документи для створення негативного іміджу України на міжнародній арені. Наприклад, документи можуть містити фальшиві дані про порушення прав людини, військові злочини або ненадійність України як партнера. Такі документи спрямовані на підлив міжнародної підтримки України, послаблення санкційного тиску на Росію та дискредитацію української влади.

Ідентифікація фейкових документів вимагає системного підходу, який поєднує зокрема такі етапи:

1. Перевірка джерела походження документа. Якщо документ не опублікований на офіційному вебсайті установи – це вже підстава для сумнівів. Проблема поширення фейкових документів та новин полягає не лише в діяльності анонімних телеграм-каналів, а й у тому, що фальсифіковану інформацію нерідко підхоплюють медіа, які позиціонують себе як якісні та надійні. Причини цього явища можуть бути різними: прагнення бути першими у висвітленні резонансної новини, недостатня якість перевірки інформації, тиск конкуренції або навіть необережне ставлення до джерел інформації.

Один із яскравих прикладів – поширення новини про нібито смерть короля Чарльза III, яка стала вірусною у 2024 році. Спочатку фейковий документ про це опублікували російські телеграм-канали. Однак її підхопили й окремі українські медіа замість того, щоб перевірити з офіційних джерел [3].

2. Аналіз структури та формату документа.

Йдеться про візуальну відповідність офіційним стандартам. ДСТУ 4163:2020 – державний стандарт України, який визначає правила оформлення організаційно-розпорядчих документів. Він регулює створення та оформлення різних видів офіційної документації в установах, організаціях і підприємствах на території України. Відповідно до означеного стандарту можна перевірити, чи відповідає формат поширюваного документа (шаблон, шрифт, логотипи, печатки) вимогам. Відповідно до ДСТУ кожен реквізит має своє місце в документі й особливості оформлення. Деякі з них є варіативними (розмір шрифту, наприклад) і можуть відрізнятися в різних установах. Але більшість вимог до оформлення реквізитів документів – імперативні, що означає суворе дотримання вимог ДСТУ. Наприклад, неправильне розташування чи відсутність обов'язкових реквізитів (дата, підпис, печатка, номер документа тощо) можуть бути ознакою як неправильного оформлення, так і ознакою свідомої підробки.

Автентичність підписів і печаток можна перевірити шляхом порівняння їх із відомими зразками. Часто у фейкових документах використовуються некоректні або злегка змінені елементи, підпис накладається зверху над печаткою. Мають значення також час і обставини публікації. Документи, що з'являються в критичні моменти або супроводжуються потужними інформаційними кампаніями, можуть бути частиною навмисного інформаційного впливу.

3. Аналіз деталей. Дрібниці в оформленні та змісті документів можуть стати ключем до викриття їхньої фейковості. Особливо це було помітно в перші місяці повномасштабного вторгнення Росії в Україну, коли серед дезінформаційних матеріалів, що поширювалися, можна було знайти підроблені документи з численними помилками. Орфографічні, пунктуаційні та лексичні неточності часто видавали справжній характер цих матеріалів, навіть якщо вони на перший погляд виглядали офіційно.

У багатьох підроблених документах траплялися грубі орфографічні (неправильне написання назв органів влади, власних назв, термінів), лексичні (використання слів або виразів, які не відповідають офіційному діловому стилю), пунктуаційні (наприклад, замість «Київ» могли писати «м, Київ», двокрапка чи лапки там, де вони не потрібні) помилки, росіянізми (у підроблених «наказах» чи «розпорядженнях» траплялись помилки в назвах військових частин, а також хибний переклад українською

мовою; у деяких фейкових «листах від міністерств» замість офіційних формулювань використовували емоційно забарвлені або неофіційні вирази, що не характерно для офіційного стилю – багато таких документів створювалося російськими структурами, мовний бар'єр був очевидним). У справжніх офіційних документах подібні помилки трапляються рідко, адже вони проходять кілька етапів перевірки. Надмірно емоційний тон, маніпулятивна риторика чи незвичайна стилістика можуть також свідчити про фейковість.

3. Перевірка метаданих. Електронні документи містять метадані, що показують дату створення, автора документа, а також програми, за допомогою яких він був створений. Навіть безкоштовні онлайн-ресурси дозволяють аналізувати технічні характеристики файлів для виявлення редагувань. У вільному доступі в інтернеті достатньо програм, що дозволяють виявити візуальний обман.

Висновки. Через низку об'єктивних і суб'єктивних факторів пересічний споживач інформації часто не має ні часу, ні бажання переві-

ряти кожен документ чи новину на достовірність. Це цілком зрозуміло, адже великий обсяг інформації, швидкий ритм життя та відсутність навичок фактчекінгу створюють значні бар'єри для ретельного аналізу. У таких умовах надзвичайно важливо пропагувати інфомедійну грамотність та активно поширювати знання про надійні фактчекінгові ресурси, які допомагають спростовувати фейки. Інформаційна освіта, популяризація фактчекінгових ресурсів («Дія.Освіта», Центр протидії дезінформації при РНБО України, Центр стратегічних комунікацій та інформаційної безпеки, VoxCheck, Детектор Медіа, StopFake, НотаСнота та ін.) можуть допомогти ефективно ідентифікувати фейкові документи та мінімізувати їхній вплив на громадську думку, а також стати ключовими елементами у боротьбі з дезінформацією.

Поеднання лінгвістичного, технічного та контекстуального аналізу є основою для виявлення фейкових документів. Інтеграція новітніх технологій і розвиток інформаційної грамотності суспільства дозволять зменшити вплив дезінформації, поширюваної через такі документи.

Список літератури:

1. Брайлян Є. Дослідження Chatham House: Українську інформаційну стійкість недооцінили й у Росії, і на Заході. URL: <https://surl.li/nlrkfh> (Дата звернення 24.12.2024).
2. Застереження від неправдивих призовів на військову службу. Офіс у справах іноземців. URL: <https://surl.li/fetdzt> (Дата звернення 23.12.2024).
3. Козак В. А. Помилки в інформаційному просторі як засіб привернення уваги й причина спотворення змісту. Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика. Том 35(74) № 3. 2024. Частина 1. С. 20–24 URL: <https://doi.org/10.32782/2710-4656/2024.3.1/04> (Дата звернення 23.12.2024).
4. Мазуренко А., Ткач М. Інформація про російський паспорт Олександра Лієва не відповідає дійсності URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2023/02/2/7387667/> (Дата звернення 24.12.2024).
5. Михайлів В. Фейковий документ про приєднання міста Суджа та Суджанського району Росії до складу Сумського району. <https://surl.li/juxrft> (Дата звернення 24.12.2024).
6. Резнік О. М. Фейкові збори коштів для Збройних Сил України як один із сучасних видів шахрайства. Європейські перспективи. № 3. 2024. С. 300–306. URL: <http://orcid.org/0000-0003-4569-8863> (Дата звернення 12.12.2024).
7. Сухорольська І., Климчук І. Громадська (публічна) дипломатія в умовах агресивної війни Росії проти України. Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2022, вип. 43 С. 322–331. URL: <https://doi.org/10.30970/PPS.2022.43.39> (Дата звернення 20.12.2024).
8. Центр протидії дезінформації. URL: <https://t.me/CenterCounteringDisinformation/11594> (Дата звернення 24.12.2024).
9. Шульська Н. М., Зінчук Р. С., Башманівський В. І. у статті «Фейкоінструментарій ведення інформаційної війни в Україні: на матеріалі мови сучасних медіа». Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Том 34 (73). № 1. Ч. 2, 2023. С. 274–279. URL: <https://doi.org/10.32782/2710-4656/2023.1.2/43> (Дата звернення 24.12.2024).
10. Keir Giles. Handbook of Russian Information Warfare. NATO Defense College / Collège de Défense de l'OTAN Fellowship Monograph. Rome, November, 2016. (Дата звернення 10.12.2024).
11. Keir Giles. Russian cyber and information warfare in practice. URL: <https://surl.li/egjaic>
12. Lasswell, D. H. Propaganda Technique in World War I. New York: Peter Smith. 1938. URL: <https://surl.li/psrxqx> Дата звернення 24.12.2024).

**Kozak V.A. FAKE DOCUMENTS AS A TOOL OF PSYCHOLOGICAL INFLUENCE
IN RUSSIA'S INFORMATION WAR AGAINST UKRAINE**

The article aims to draw attention to fake documents as a powerful tool of psychological influence used in the context of Russia's information war against Ukraine. Documents, especially those that appear official, are capable of generating a high level of trust among the audience, regardless of their authenticity. As a result, they become an effective means of manipulating public opinion, spreading fake narratives, and creating informational chaos.

A document, as a form of recording information, holds significant importance in communication processes due to its unique property: serving as a carrier of structured data presented in a clear, official, or semi-official format. The nature of documents as a communication tool is based on several aspects, including structure and legitimacy. Documents typically follow established formats (letters, orders, reports, certificates, etc.), which evoke associations with officiality, authority, and reliability, encouraging audiences to perceive them as trustworthy sources of information, even when their authenticity has not been verified.

Fake documents not only misinform but also manipulate people's emotions and behavior, destabilizing the socio-political situation. Their dissemination on social media significantly complicates the identification of accurate information and lays the groundwork for informational chaos.

The article emphasizes the importance of understanding the mechanisms of using documents as a tool of informational influence and highlights the necessity of promoting and spreading media literacy in the face of modern hybrid threats.

The role of documents in spreading disinformation during the Russia-Ukraine war is critically important. Due to their formal authenticity, they become effective tools for manipulation and influencing public opinion. Successful counteraction to this phenomenon requires enhancing society's media literacy, developing technologies for detecting fakes, and ensuring active responses from official institutions.

Key words: fake documents, information manipulation, document verification, information security, media literacy, social communications, countering disinformation.